

Kunskapsspridning och kunskapsgenerering av interaktiva tjänster

Bengt-Åke Wennberg

Ett av mänsklighetens stora utvecklingsprång skedde genom Upplysningen på 1700-talet. Många av de ambitioner som vi i dag uttrycker i samhället är en följd av Upplysningstidens analyser och resonemang. Många av de åsikter som då fördes fram är i dag så självklara att man numera inte höjer på ögonbrynen.

Upplysning var exempelvis för Kant att människan skulle se sig som myndig. Han pläderade för det mänskliga medvetandets frigörelse från ett tillstånd av okunnighet och villfarelse. Människan var enligt honom en fri individ som skall följa sin inre röst och bestämmelse. Nog känner vi igen Kants budskap i olika utbildningsinstitutioners erbjudanden om personlig utveckling.

Från denna tid har vi hämtat tron på vetenskapen som den allt överskuggande auk-

Vi har under många år kunnat följa den policy och de resonemang som olika forskningsfinansierare använt för att bevilja anslag. Vi har också på olika sätt informerat oss om regeringens och andra myndigheters åtgärder på detta område. Det har för oss länge stått klart att man i detta arbete följer den kunskapssyn som växte fram under upplysningen och som präglar den neoklassiska nationalekonomin. Detta betyder att forskningsfinansierarnas beslut och åtgärder många gånger blir missriktade och olämpliga – om man har som avsikt att understödja kunskapsutveckling och kunskapsspridning av interaktiva tjänster. Denna problematik visade sig tydligt i ett projekt där Degerfors Kommun sökte anslag från Vinnova. Vi hade då i vårt samarbete med kommunen anledning att med den artikel som här presenteras belysa detta förhållande.

toriteten. Vetenskapen har getts uppgiften att skilja myter och fördomar från sanningen och visa hur man på ett förnuftigt sätt kan leva och hur vi kan ordna världen. Det är numera ingen måtta på ambitionerna. I dag finns till och med så kallad lyckoforskning som förklarar för oss vad det är som

gör oss lyckliga och hur vi skall agera för att bli det.

Under upplysningstiden formulerades också tankarna om individens okränkbarhet och de mänskliga rättigheterna. Ur dessa och tron på vetenskapen som den stora auktoriteten växte det fram föreställningar om hur man på förnuftigaste sätt kunde styra mänskliga samhällen och vilka principer som skall gälla för detta.

Som skydd för de mänskliga rättigheterna när man ville göra verklighet av sådana tankar formulerades den demokratiska principen att lagar och bestämmelser inte är legitima förrän de underställts prövning av dem som är berörda av dem.

Kraften i demokratin skall således ligga i att människor med hjälp av allt bättre kunskaper om sig själva och sitt samhälle och genom kritik av falska profeter skall kunna frigöra sig från förtryckande samhällssystem och rättsordningar.

En relevant kunskapsgenerering och kunskaps-spridning

Förutsättningen för att ovanstående ambitioner skall förverkligas är emellertid att det sker en relevant och realistisk kunskapsgenerering och en kunskaps-spridning. Först då blir det möjligt för människor att på ett

klokt sätt analysera, diskutera och besluta om gemensamma förhållanden.

Akilleshälen ligger paradoxalt nog också i arvet från Upplysningstiden. Vi lever fortfarande i upplysningstidens föreställningar om hur kunskaps-generering och kunskaps-spridning kan och skall ske. På grund av okunnigheten när det gäller dessa processer kan vi inte förverkliga upplysningens ambitioner och det kan uppstå allvarliga sociala missförstånd och destruktiva skeenden. Låt oss ge ett exempel på problematiken.

Så går det till

Tillsammans med Degerfors kommun diskuterade vi i februari 2010 med Vinnova en ansökan som gällde ett projekt kring innovativ upphandling. Projektet ingår i ett kommande program ”demand led innovation” som Vinnova ser som en viktig aspekt av sin satsning på innovationssystem.

I våra diskussioner krävde Vinnova att kommunen i sin ansökan inkluderade aktiviteter för att sprida erfarenheterna från projektet. Det låter förstås rimligt. Det är ju offentliga pengar som skall delas ut. De skall inte bara komma Degerfors till godo. Det handlar om ett utforskandeprojekt och inte en konsultinsats. Resultatet skall vara till nytta för flera.

Vi avrådde emellertid från att fortsätta eftersom Degerfors utifrån vår erfarenhet kommer att möta stora problem om man seriöst försöker uppfylla Vinnovas krav. Problemet inte är nytt. Så länge vi kan minnas så har arbetslivets aktörer diskuterat varför goda exempel inte sprider sig; varför framgångsrika utvecklingsprojekt inte får efterföljare och varför de allra flesta förändringsförsök trots framgång efter en kort tid återgår till det gamla. AFA har till och med under 2009 gjort en utlysning av forskningsprojekt som skulle belysa just denna komplexa fråga utan att man fått några mer klargörande svar på hur det kan gå till.

Spridningsproblemen är väl kända

Vi hade i vår argumentation för att avböja en sådan begäran en hel del att bygga på. En belysning av kunskapsspridningsfrågan har gjorts av flera forskare bland annat av Kjell S Johannesson. Han refererar till ett arbete genomfört av systemutvecklare vid Combitech Software. Så här skriver Kjell S Johannesson i "Praxis och tyst kunnande", Dialoger, sid 136:

...man tagit konsekvenserna av att påståendekunskapen inte är den enda kunskapsform som är relevant

om man vill belysa och förstå den yrkeskunskap som krävs för att på ett lyckat sätt delta i systemutveckling. Man har tagit till sig den grundläggande insikten att all påståendekunskap vilar i ett nödvändigt substrat av färdighetskunskap, förtrogenhet och omdöme, något som jag använt år av mitt liv på att formulera på ett rimligt precist sätt. Varje framställning som siktar på att belysa etablering, användning och förmedling av kunskap måste rymma inslag av detta, oavsett om kunskapen är vetenskaplig, yrkesmässig eller bara av vardagligt slag. Men det är inte enkelt. Det kräver både en betydande arbetsinsats och stora intellektuella resurser.

Kjell S Johannesson konstaterar i samma essä att en adekvat förståelse av erfarenhetsbaserad kunskap sannolikt kräver en grundläggande omformulering av den dominerande bilden av kunskapers natur. Han definierar åtminstone femton olika kunskapsformer som vi menar skulle ha varit aktuella just i Degerfors fall.

Enligt Kjell S Johannessons resonemang skulle således kunskapsspridningsproblemet inte i första hand vara ett spridningsproblem, dvs. handla om vilka aktiviteter som används för att sprida erfarenheterna utan snarare vara ett äkta kunskapsproblem i så måtto att den påståendekunskap som normalt tas fram är alltför trivial, begränsad och ofullständig. Om man inte kan undvika detta kan kunskapen inte tillämpas.

Ett sätt att hantera ett sådant problem är att lägga upp kunskapsgenereringsprojektet på ett sådant sätt att man redan inom projektets ram förstår vilken kunskap som är relevant och central för att åstadkomma vad man vill. Detta ställer speciella krav på uppbygget av projektet. Det skall inte bara leda till ett bra resultat. Det skall dessutom lösa ett kunskapsteoretiskt problem.

Genomförandet av ett sådan projekt kommer, som Johannesson skriver, att kräva både en betydande arbetsinsats, många praktiska försök och stora intellektuella resurser. Att då lova att lösa kunskapsspridningsfrågan utan att anslagsgivaren verkar förstå problemets omfattning vore oseriöst. Vi skulle stå med ett åtagande vi inte kunde klara av med de resurser som erbjöds.

Not invented here

Men inte nog med det. Det finns också ett gigantiskt spridningsproblem som inte enbart löses genom att tillräcklig och välformulerad kunskap tas fram. Detta problem har att göra med de sociala systemens funktions-sätt. Vi kallar detta spridningsproblem för Semmelweisreaktionen eller Not Invented Here (NIH) syndromet.

Semmelweisreaktionen är uppkallad efter den ungerske läkaren Semmelweis som ar-

betade på ett sjukhus i Wien. Han förstod att barnsängsfeber var en konsekvens av läkarnas egen praxis. Barnsängsfebern medförde döden för många kvinnor som födde sina barn på sjukhuset. De flesta valde därför att föda sina barn på gatan. Barnsängsfebern grasserade över hela Europa.

NIH uppstår genom så kallad "peer review" (granskningen av kunniga kollegor). Denna princip växte fram ur upplysningssidéerna och uppges vara grunden för all god vetenskap.

Principen refererar egentligen bara till påståendekunskap och inte till annan typ av kunskap. När det gäller försök att förändra praxis medför "Peer review" regelmässigt NIH. I NIH finner man resonemang som exempelvis:

"Eftersom lösningen inte är gjord av oss som har erfarenhet av och är experter på detta problem så kan den knappast vara bra. Vi har ju helt andra erfarenheter. Som kunniga på området ser vi mängder av frågor och perspektiv som inte har beaktats."

Varken Semmelweisreaktionen eller NIH kan motverkas genom att visa på goda resultat. Resultatresonemang är alldeles för svaga för att bryta igenom de föreställningar (eller vanföreställningar) som en etablerad praxis bygger på. De orsakssamband man hänvisar till saknar på grund av detta den

förändringskraft som vi tror de har. De två reaktionerna är olika aspekter av samma sak – nämligen sociala systems autopoiesis, det vill säga immunsystem. Så här beskrivs Semmelweisreaktionen av Semmelweis Society International (SSI).

Berättelsen om Semmelweis

Semmelweisreaktionen syftar på det förhållandet att upptäckten och påvisandet av betydelsefulla samband mellan etablerad social praxis och för samhället eller individerna destruktiva effekter bestraffas snarare än belönas. Detta illustreras av följande historia.

Dr Ignaz Phillipp Semmelweis arbetade på en förlossningsavdelning på ett sjukhus i Wien. Han blev starkt berörd av att många av de kvinnor som vårdades på hans klinik dog i så kallad barnsängsfeber (Kindesfiebers).

Han upptäckte att det enbart var kvinnor på sjukhuset som dog. De kvinnor som behandlades av barnmorskor i hemmet och på en närbelägen klinik hade radikalt mindre mortalitet. Han menade därför att orsaken till barnsängsfebern måste finnas på sjukhuset.

När en av hans närmaste vänner skar sig i fingret vid en obduktion och dog i liknande

symptom som kvinnorna drog Semmelweis slutsatsen att dödsfallen hade samband med att läkarna gick direkt från obduktionen till förlossningsarbetet. Han tvingade dem därför att tvätta händerna innan de undersökte kvinnorna. Dödstalen sjönk omedelbart.

Men Semmelweis blev motarbetad, hånad och förlöjligad. Han blev till slut avskedad och skiljd från kliniken. Han kom istället till ett sjukhus i Pest i Ungern där han kunde fullfölja sina intentioner och visa på ett otvetydigt samband mellan hygien (tvätta händerna) och minskade dödstal.

Då man ansåg att skälet till hans svårigheter att få gehör för sin upptäckt låg i en bristande redovisning av resultaten publicerade han 1891 en bok "Die Ätologi, Begriff und die Profylax des Kindesfiebers". Boken skickades till alla förlossningskliniker i Europa.

Den mottogs med mycket ljumt intresse och Semmelweis blev kallad charlatan och ovetenskaplig. Också hans vänner hånades och förföljdes. En efter en var de tvungna att ta avstånd från honom.

Då Semmelweis på grund av sin väns död berördes djupt av de olyckliga kvinnornas öde och visste att tusentals kvinnor dog helt i onödan blev han aggressiv och påstridig. Detta gjorde att sjukhuset i Pest slutligen ansåg sig tvunget att utesluta honom ur läkarsällskapet. Han förlorade sin försörjning och blev allt fattigare och hamnade i en djup

depression. Han skickades då av vännerna och familjen till ett psykiatriskt sjukhus för vård men dog där efter några veckor – ihjälslagen av två vårdare.

Väsensförklaringen ändrades

Semmelweis upptäckt ansågs totalt irrelevant ända till dess Louis Pasteur kopplade samman sjukdomstillstånd med förekomsten av bakterier. De föreskrifter Semmelweis presenterade för sina kollegor är nu helt accepterade inom sjukvården och barnsängsfeber förekommer nästan inte alls.

Semmelweis Society International (SSI) konstaterar att semmelweisreaktionen på annorlunda upptäckter och ny praxis inte har försvunnit. Den är i dag starkare än någonsin. Detta har påpekats av flera författare och forskare också i Sverige. De ”förklaringar” man fört fram som försvar för behandlingen av Semmelweis och andra liknande föregångare har regelmässigt visat sig vara felaktiga.

En sådan förklaring är exempelvis att vederbörande har bristande statistiskt och metodologiskt underlag för sina påståenden. I efterhand kan man konstatera att Semmelweis data var otvetydiga även efter dåtida metodologiska mått mätt. Semmelweisreaktionen kan således inte undvikas genom att stärka beviskraften och förfina underlaget.

En annan förklaring till reaktionerna är att vederbörande inte bör vara så påstridig och egensinnig och påstås ig veta bättre än andra. Man menade exempelvis när det gällde Semmelweis att han hade sluppit hån och förnedring om han istället för att påstå att det fanns ett bestämt samband mellan bristande handtvätt och barnsängsfeber varit mer ödmjuk och istället kallat teorin för en ”hypotes”.

Om man betänker att så många patienter fick lida i onödan och att ett sådant uttalande naturligtvis inte lett till någon förändring är hans påstridighet emellertid inte förvånande.

Sakfrågan tycks istället vara att professionella aktörer av naturliga och rimliga skäl värnar om sin prestige och sin position bland sina kolleger. Denna reaktion är helt rimlig, normal och oundviklig. Den har inget med individuell omoral att göra. Reaktionerna är helt enkelt det sociala systemets sätt att försvara viktig praxis och därmed bevara stabiliteten.

Även om vi i det aktuella Degerforsprojektet genom seminarier och workshops skulle lyckas förmedla relevant kunskap från projektet till representanter för de olika kommunerna så skulle deltagarna möta motstånd och tvivel när de kom hem. Sannolikheten att de skulle bli motarbetade är större än att de skulle lyckas implementera de nya idéerna.

Sammanfattningsvis

Vårt exempel visar att mainstream när det gäller kunskapsgenerering och kunskaps-spridning i sociala system har åtminstone två aspekter som inte är tillräckligt belysta och utforskade.

Det är missförstånd och vansyner kring dessa som skapar frustration och misstämning och samtidigt begränsar välfärdsutvecklingen.

1. *Det kunskapsfilosofiska problemet* – vilken kunskap skall genereras för att vara ett bra bidrag till den förändring som man vill åstadkomma.
2. *Det systemteoretiska problemet* – hur kan man förstå och hantera Semmelweisreaktionen så att det blir möjligt för systemet att transformera sin praxis i enlighet med de erfarenheter och kunskaper som presenteras dess medlemmar.